

ELS NOMS ÀRABS DE LA XUFLA (*CYPERUS ESCULENTUS* L.)

Por
PERE BALAÑÀ I ABADIA
Y
JOSEP GARCIA I FORTUNY

Qualsevol manual d'història d'al-Andalus oferirà segurament un nombrós llistat d'espècies vegetals i de conreus que foren introduïts a les nostres terres pels musulmans. A més, quasi sempre es dona la coincidència que també llurs noms respectius provenen de la llengua aràbiga. Per això el cas de la xufla (*Cyperus esculentus* L.) resulta força curiós, atès que, malgrat relacionat mai que ningú els seus noms català i castellà amb una hipotètica etimologia aràbiga (1), en canvi hom considera indiscutible que el seu conreu, específicament al *Šarq al-Andalus*, és degut als musulmans (2). Fins i tot s'ha arribat a suggerir que l'orxata de xufles ja era fabricada i consumida a al-Andalus durant l'Edat Mitjana (3).

Per tal de desfer aquesta contradicció aparent, només cal, d'una banda, establir i acceptar científicament el caràcter «silvestre» del *cyperus esculentus* L. al País Valencià (4), i, de l'altra, destacar que al llarg de la història la

- (1) L'estudi més convincent és el de JOAN COROMINES, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, Madrid, II, 89a-90a, reproduït textualment a JOAN COROMINES I JOSÉ A. PASCUAL, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid, II, 402b-403b. La relació semàntica de *chufa* amb *golosina* que s'hi estableix, la retrobarem en parlar del *ḥabb 'aziz*.
- (2) «Se cría principalmente en la huerta valenciana, donde fue introducida por los moros» (PIÓ FONT QUER, *Plantas medicinales. El Dioscórides renovado*, Barcelona, 1981 (7), 922).
- (3) RACHEL ARIÉ, *Remarques sur l'alimentation des musulmans d'Espagne au cours du Bas Moyen Age, «Cuadernos de Estudios Medievales» (Granada), II-III (1974-1975), 306*, i RACHEL ARIÉ, *España musulmana (siglos VIII-XV)*, Barcelona, 1982, 287. Tanmateix, ja fa temps que l'aparició de l'orxata de xufles fou datada correctament a mitjan segle XVIII per FRANCISCO ALMELA Y VIVES, *Historieta de la horchata de chufas*, «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», XIV (1933), 68.
- (4) Cosa que ja remarcà ANTONIO JOSEF CAVANILLES, *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, Población y Frutos del Reyno de Valencia*, Madrid, I, 1795, 141. Vegeu també B. PASCUAL I J. V. MAROTO, *Estudio básico sobre la hipotética latencia de los tubérculos de las poblaciones valencianas de chufa (Cyperus esculentus L.)*, «Anales del Instituto Nacional de Investigaciones Agrarias» (Madrid), n.º 25 (1984), 67.

llengua àrabiga ha creat diverses denominacions per a la planta (xuflera) o per als seus tubercles (xufles), amb la qual cosa copsem una certa vacil·lació a l'hora d'identificar amb precisió l'espècie vegetal considerada. Així, sense un caràcter exhaustiu, solament espigolant un ampli ventall de textos de temes variats (Agricultura, Botànica, Farmacopea, etc.), hem aplegat els noms àrabs de la xuflla, que presentem aquí ordenats segons l'alfabet àrab.

1. Ḥabb al-zalam

Apareixen també les variants vocàliques *ḥabb al-zulam* i *ḥabb al-zalim* (5). La primera citació entre els autors àrabs, la trobem a la traducció catalana (segle XIV) del *Kitāb al-adwiyya al-mufrada* d'Ibn Wāfid (m. 1074) (6):

«E hap açalam es avelana indiana. Dix. D. [ioscòrides] que aquestz son grans menutz com çiurons e sson de bona sabor e es calent en lo tercer grau e val a la dolor de les dentz» (7).

Ibn Wāfid no esmenta la xuflla al seu tractat d'agricultura (8), però, com veurem més endavant, li atribueix un altre nom al *Kitāb al-wisād*, la qual cosa, pel cap baix, demostra una certa confusió en el mateix científic (9). Observem, a més, que la traducció catalana, «avelana indiana», indica la sensació de trobar-se davant d'una planta d'origen exòtic, que més tard a Castella seria anomenada «juncia avellanada» (10), amb què queda establert ja un creuament entre els conceptes «xuflla» i «jonça» que retrobarem sovint.

Poc després que Ibn Wāfid, en un tractat agronòmic, l'autor sevillà Abū-l-Ḥayr al-Šağğār (final segle XI) (11) devia parlar de la xuflla, car la confusió d'aquest tubercle amb el «pebre negre» (*fulful al-sūdān*) li és assignada per Ibn al-ʿAwwām (12). Malauradament, de l'original àrab d'Abū-l-Ḥayr tan sols

(5) Respectivament a R. DOZY, *Supplément aux dictionnaires arabes*, Beyrouth, 1981 (2), I, 240a, i KASPAR BAUHIN, *Theatri Botanici sive Historiae plantarum ex veterum et recentiorum placitis*, Basilea, 1658, 223 i 225-226 (formes «Habalzelim, Azelen i Alzelin»).

(6) Les dades biogràfiques, en general, procedeixen de Carmen PEÑA, AMADOR DÍAZ et alios, *Corpus medicorum arabico-hispanorum*, «Awrāq» (Madrid), IV (1981), 79-111.

(7) *El «Libre de les medecines particulars». Versión catalana trescentista del texto árabe del Tratado de los medicamentos simples de Ibn Wāfid, autor médico toledano del siglo XI*, transcripció, estudio proemial y glosarios por LUIS FARAUDO DE SAINT-GERMAIN, Barcelona, 1943, 151, foli 82b-c.

(8) JOSÉ M.ª MILLÁS VALLICROSA, *La traducción castellana del «Tratado de Agricultura» de Ibn Wāfid, «Al-Andalus»*, VIII (1943), 281-332 (publicat novament, sense la traducció castellana completa, amb el títol *El «Libro de Agricultura» de Ibn Wāfid y su influencia en la agricultura del Renacimiento*, dins JOSÉ M.ª MILLÁS VALLICROSA, *Estudios sobre historia de la ciencia española*, Barcelona, 1949, 177-195).

(9) Vegeu *infra*, pel nom *suʿda ʿirāqiyya*.

(10) COROMINES-PASCUAL, *op. cit.*, 403a, i BAUHIN, *op. cit.*, 224, on diu: «NOMEN... Hispanis & Lusitanis, *lunca avellanada, Cifafas*» (mala grafia evident de «ciufas»).

(11) ARIÉ, *España musulmana*, 221, diu que «estudiaba en Sevilla en el año 494/1100», sense aportar-ne documentació. Sobre aquest autor, cf. JOSÉ M.ª MILLÁS VALLICROSA, *Aportaciones para el estudio de la obra agronómica de Ibn Ḥayyāy y de Abū-l-Jayr, «Al-Andalus»*, XX (1955), 87-105, reproduït a JOSÉ M.ª MILLÁS VALLICROSA, *Nuevos estudios sobre Historia de la ciencia española*, Barcelona, 1960, 153-171 (vegeu especialment les pp. 101-105 i 167-171, respectivament).

(12) Vegeu la nota 16 i el seu context.

en coneixem alguns fragments que no han estat editats (13).

La xufla també fou anomenada *ḥabb al-zalam* per Ibn Buklārīš (segona meitat del segle XI-inicis del XII) dins *Al-Mustaʿīnī* (14), obra de la qual hom en prepara actualment l'edició i traducció (15).

En arribar al final del segle XII, al seu famós *Kitāb al-Falāḥa*, el també sevillà Ibn al-ʿAwwām diu així: «Del habbozalem [*ḥabb al-zalam*] que según Jair (16) es la pimienta negra. Esta es cierto grano semejante á la haba dulce, el cual es blando mientras se mantiene fresco, y muy dulce cuando se ha secado, si bien un poco duro. Le conviene la tierra blanda, la caliente, la arenisca, la dulce ligera y suave y la engrasada, y no le conviene la gruesa por su viscosidad. Siémbrase en Abril con estaca del mismo modo que las habas en tablares labrados, abonados con estiércol repodrido, y refrescados y bien humedecidos con el agua, poniendo sus granos en ellos ordenados en filas y á dos dedos de distancia uno de otro sembrando en diez tablares poco mas de una libra. Sembrándola también encima de los caballones que hay entre los tablares y en los de las regueras, prevalece. Arráncase en Octubre y el modo de hacerlo es humedecer con el agua la tierra en que se había sembrado y recalada esta medianamente, coger la planta por las hojas y arrancarla con toda su raiz y sacudiéndola en la tierra recoger el grano» (17).

Durant la primera meitat del segle XIII parla del *ḥabb al-zalam* el cèlebre Ibn al-Bayṭār (Màlaga, 1197-Damasc, 1248) al *Kitāb al-ġamʿ li-mufradāt al-adwiya wa-l-aġdiya*. Diu la traducció francesa publicada (18):

«*Habb ez-zelm, Cyperus esculentus.*

IBN OUFED. C'est une graine grasse et aplatie, un peu plus grosse qu'un pois chiche, jaune en dehors et blanche en dedans, d'une saveur agréable et délicate. On l'apporte du pays des Berbères. On l'appelle chez nous *poivre des nègres, fulful al-sūdān*, mais le poivre des nègres est en réalité autre chose (19).—IBN MASSAH EL-BASRY. Le *hab ez-zelm* est chaud au troisième

(13) MILLÁS, *Nuevos estudios*, 169-171.

(14) DOZY, *op. cit.*, *loc. cit.* *Ḥabb al-zalam*, tanmateix, no és emprat al pròleg de l'obra. Cf. ANA MARÍA LABARTA GÓMEZ, *El prólogo de Al-Mustaʿīnī de Ibn Buklārīš según los manuscritos de Madrid y Nápoles. Transcripción, traducción y estudio*, tesina de llicenciatura inèdita, Barcelona, 1972, 221 pp.

(15) Cf. PEÑA, DÍAZ *et alios*, *op. cit.*, 87a.

(16) Sobre la identificació d'aquest «Jair» amb Abū-l-Hayr al-Šaġġār al-Išbīlī i les citacions freqüents que de la seva obra fa Ibn al-ʿAwwām, cf. MILLÁS, *Nuevos estudios*, 167-168.

(17) *Libro de Agricultura. Su autor el doctor excelente Abu Zacaria Iahia Ben Mohamed ben Ahmed Ebn El Awam, sevillano*, Sevilla-Madrid, 2 vols., 1878, I, 406.

(18) *Traité des simples par Ibn el-Beithar*, trad. L. Leclerc, Paris, 1877, I, n.º 559, 395-396.

(19) L'expressió *chez nous* ha d'interpretar-se com «a al-Andalus». Hem vist que Ibn al-ʿAwwām atribuïa la confusió a Abū-l-Hayr, però també és possible que Ibn Wāfid de Toledo conegués el tractat del seu contemporani Abū-l-Hayr (vegeu la nota 11) i se'n fes ressò en una obra que no és ni la que fou traduïda al català (*Llibre de les medicines particulars*), ni els seus «Compendi d'Agricultura» o *Kitāb al-wisād*. Per això nosaltres pensem que la citació recollida per Ibn al-Bayṭār podria correspondre a una obra perduda (o desconeguda) d'Ibn Wāfid. Sobre tota aquesta problemàtica, cf. PEÑA, DÍAZ *et alios*, *op. cit.*, 85-86, i, sobretot, amb una bibliografia quasi exhaustiva, CAMILO ÁLVAREZ DE MORALES Y RUIZ MATAS, «El libro de la almohada» de Ibn Wāfid de Toledo (recetario médico árabe del siglo XI), Toledo, 1980, 21-23.

degré et humide au premier. Il seconde activement la sécrétion spermatique. Il est agréable au goût et croît dans les environs de Cheherzour. — LE CHÉRIF. Mâché et appliqué sur les lentilles de la face, il les fait disparaître. On le remplace par le graine de *chekakol* (tordylium)».

De nou veiem esmentat el *ḥabb al-zalam* dins l'obra principal del metge oriental Dāwūd ibn ʿUmar al-Anṭākī (mort a La Meca l'any 1599) (20). Aquest diu textualment: «*Ḥabb al-zalam*. Engreixa el cos, cura la debilitat dels ronyons (21) i augmenta la potència sexual. La millor manera d'usar-lo per a l'engreixament consisteix a moldre'l i deixar-lo en remull en aigua durant una nit. Després s'escorre, es cola i es beu [el suc] amb sucre» (22).

Finalment, la xufia apareix amb el nom de *ḥabb al-zalam* a la *Tuḥfat al-aḥbāb*, glossari marroquí de la primera meitat del segle XVIII (23) que remet a «*ḥabb ʿazīz* "graine précieuse"», l'altre nom àrab de la xufia més divulgat. Els editors l'identifiquen amb els «Tubercules du souchet comestible», però afirmen que, al Marroc, tan sols han pogut trobar els tubercles del *Cyperus rotundus* L., és a dir, de la planta anomenada *suʿd* en llengua àrbiga (24).

Per enllestir aquest apartat sobre el *ḥabb al-zalam*, diguem que els diccionaris actuals recullen la seva accepció de «xufia» fins i tot en la llengua àrab moderna (Freytag, Dozy, Beaussier i Blachère, per exemple).

2. Ḥabb (al-)ʿazīz

Segons Dozy és més correcta la forma sense article, que ha originat una etimologia popular segons la qual la xufia tindria aquest nom àrab perquè els tubercles li agradaven molt al sobirà fatimí al-ʿAzīz ibn al-Muʿizz (25). Avui dia, a Síria, hom anomena *ḥabb ʿazīz* indistintament la calamarsa i uns caramels petits i rodons (les «golosinas») amb què sembla tenir més consistència la proposta etimològica de Coromines respecte al mot castellà «chufa» (26).

Entre els autors «clàssics», recullen aquesta denominació de la xufia Ibn al-Bayṭār i al-Anṭākī. Diu el primer: «*Ḥabb al-ʿazīz*. *Ḥabb el-aʿzīz* [identificat per l'editor amb el] CYPERUS ESCULENTUS. C'est le *ḥabb ez-zelm*, dont il

(20) Sobre l'autor i la seva obra, cf. l'article de C. BROCKELMANN i J. VERNET, a *El* (2), I, 531b, i MAX MEYERHOF, *Esquisse d'histoire de la pharmacologie et botanique chez les musulmans d'Espagne*, «Al-Andalus», III (1935), 36.

(21) Propietat per la qual els àrabs medievals confonien sovint la xufia amb la jonça (*suʿda*) de què hom predicava la mateixa virtut. Cf. *El «Libre de les medecines particulars»*, 102, fòli 52b.

(22) Cf. *Al-Ṭibb ʿinda al-ʿarab wa-l-muslimīn. Aʿlām al-aṭibbāʾ alladīn nabagū fī ʿuṣūr izdihār al-dawla al-is-lāmiyya*, «Aḥlan wa-Sahlan» (Gidda), IX, n.º 4 (abril 1985), 19.

(23) *Tuḥfat al-aḥbāb. Glossaire de la matière médicale marocaine*, ed. i trad. de H. P. J. Renaud i Georges S. Colin, París, 1934, n.º 189, 84-85.

(24) Ja hem vist que la confusió entre el *cyperus esculentus* L. (*ḥabb al-zalam* o *ḥabb ʿazīz*) i el *cyperus rotundus* L. (*suʿd* o *suʿda*) és quasi proverbial entre els científics àrabs medievals.

(25) Cf. DOZY, *op. cit.*, I, 240a, i *Al-Ṭibb ʿinda al-ʿarab*, 19.

(26) Informació oral del doctor KAMAL KHER, metge siríà que exerceix avui dia a Barcelona. Vegeu també abans la nota 1.

vient d'être question. Il en croît en Égypte, au Sâïd, où on lui donne le nom de *sakît*, *al-saqîf*» (27).

Quant a al-Anṭākī, dins la seva obra principal, la cèlebre *Taḍkīra Dāwūd*, apareix el nom amb article (*ḥabb al-ʿazīz*) com a sinònim de *ḥabb al-zalam*. El comentarista del text original diu que la xuflla també és anomenada *al-saʿar* i que «és receptada a les dides; de les seves llavors s'extreu un oli dolç que calma i beneficia les fissures de mamella (la mastitis)» (28). I encara afegeix que actualment a Àustria hom en beu el suc com si fos llet i que a Espanya se'n prepara una beguda refrescant, és a dir, l'orxata.

Alguns diccionaris moderns (Dozy, Beaussier, Wehr) inclouen la forma amb article; d'altres (Freytag, Blachère), la que no en duu. En conjunt predomina, però, el nom *ḥabb ʿazīz*, que sembla l'expressió actual més extesa dins el món àrab per designar el *Cyperus esculentus* L. A més, així ho han copsat els botànics europeus entre els segles XVII i XX (Bauhin, Forskål, Bustinza) (29).

3. Zalam

Tots els textos que recullen aquest nom àrab de la xuflla (Dozy, *Tuḥfat al-aḥbāb*) deriven de l'obra clàssica d'Ibn al-Bayṭār, en què llegim: «*Zelm* [identificat pel traductor amb el] CYPERUS ESCULENTUS. C'est une plante qui ressemble à une tige mince et au *dīs*. Elle n'a pas de graines, mais de racines abondantes et souterraines portant des graines aplaties d'une saveur sucrée. On les mange et on leur donne le nom de *ḥabb ez-zelm*. Elles sont bien connues chez nous en Andalousie et dans le Maghreb extrême sous le nom de *poivre des Nègres*, *fulful al-sūdān*. On sème la plante, qui se trouve abondamment à l'état sauvage (30) dans les Zâb de la province d'Ifrîkiya. Il y en a une espèce blanche et une noire» (31).

És clar, doncs, que hom distingeix la xufllera (*zalam*), planta, dels seus tubercles o xufles (*ḥabb al-zalam*). En aquest sentit, algunes enciclopèdies àrbigues actuals donen com a sinònim de xufllera la forma plural de *zalam*, o sia, *azlām*, que tal vegada podríem traduir directament per «xufles» (32).

(27) *Traité des simples*, I, n.º 560, 396. La presència del *cyperus esculentus* L. a Egipte, amb el nom *Hab el aziz*, és atestada per PEHR FORSKÅL, *Flora Aegyptiaco-arabica, sive descriptiones plantarum, quas per Aegyptum inferiorem ad Arabiam felicem detexit*, Copenhagen, 1775, LX o 56. Ibn al-Bayṭār, però, no dedica cap apartat al nom *al-saqîf*, que tractarem més endavant (n.º 7).

(28) *Al-Ṭibb ʿinda al-ʿarab*, 18-19. Sobre *al-saʿar*, vegeu més endavant el nostre número 6.

(29) Cf. BAUHIN, *op. cit.*, 226 (variants *Habaziz*, *Habel Aḥis*, *Alzis* i *Abaziz*); FORSKÅL, *op. cit.*, *loc. cit.* (*Hab el aziz*); i FLORENCIO BUSTINZA, *Contribution à l'étude des ferments du Cyperus esculentus* L., «Bulletin de la Société Botanique de Genève», XXI (1929), 198 (*hab-el aziz*). Aquest científic, curiosament, havia experimentat amb xuflleres procedents de la província de Tarragona.

(30) Ibn al-Bayṭār constata el caràcter de «mala herba» de la xuflla, al qual ens hem referit abans. Vegeu la nota 4 i el seu context.

(31) *Traité des simples*, II, n.º 1.120, 215. Ibn al-Bayṭār és el primer tractadista àrab que identifica més d'una espècie de *cyperus esculentus* L.; actualment hom en reconeix més de quatre-centes.

(32) *Al-Muʿājam al-ʿarabī al-ḥadīth Lārūs*, París, 1973, 629b.

4. Su^cda ʿirāqiyya

Com a variants del substantiu apareixen *su^cd*, *sa^cdā* i *su^cdā*; l'adjectiu que hi concorda pot ésser masculí: ʿirāqī. De fet, la *su^cda* quasi sempre és identificada amb la jonça o *cyperus rotundus* L.; però la gran semblança d'aquesta subespècie de les ciperàcies amb la xufia fa que s'hagin confós ambdues, ja des de l'Antiguitat. Així, al Dioscòrides-Laguna, sota la rúbrica de *Cype-ro* s'hi amaguen indistintament el *cyperus esculentus* L., el *cyperus longus* L. i la *curcuma longa* L., la qual ni tan sols no és una ciperàcia (33).

Dozy diu: «Su^cdā (les voyelles dans les Gl. Manc.) pl. *su^cdayāt souchet* *Cyperus* [identifica només la família, no una espècie concreta], de même que *su^cd*; la meilleure espèce est celle de Coufa, qu'on appelle aussi *su^cda ʿirā-qiyya*, puis celle d'Égypte; il y en a aussi d'autres» (34).

Ara bé, quan aquest mateix diccionari diu que Pedro de Alcalà tradueix «cûdde» per «juncia avellanada», atès que aquest, com hem vist, era el nom medieval castellà de la xufia, ens expliquem per què l'editor del *Kitāb al-wisād* ha distingit *su^cd* i *su^cda*, que tradueix per «Juncia (*Cyperus longus*)», de *su^cdā irāqī*, que identifica sistemàticament amb el *cyperus esculentus*, bé que al text castellà no escriu mai «chufa» sinó «juncia iraquí». Per tant, Ibn Wāfid, autor del «Libro de la almohada», segons això anomenava indistintament *ḥabb al-zalam* i *su^cdā ʿirāqī* la mateixa espècie vegetal (35).

En canvi, l'editor del text d'Ibn ʿAbdūn (Sevilla, final segle XI-inici del XII) identifica *al-su^cdā al-ʿirāqiyya*, de la qual diu que en llatí rebia el nom de *yunġa wartayra*, o sigui, jonça d'horta o conreada, amb el *cyperus longus* L. o el *cyperus rotundus* L. (36). I, encara, Ibn al-Bayṭār fa equivaler el *su^cd* amb el *cyperus rotundus* L., fent constar que «On lit dans une note de la traduction arabe de Dioscorides que cette plante s'appelle en latin *ioundjou (sic)*». Però l'editor, que acaba de dir això, decideix traduir el mot àrab per *souchet odorant*, és a dir, la jonça olorosa, que en un altre indret trobem identificada amb el *cyperus longus* L. (37).

De tot aquest embolic només destaquem, per acabar, que *su^cda ʿirā-*

(33) Cf. FONT QUER, *op. cit.*, 924; i CÉSAR E. DUBLER, *La «Materia Médica» de Dioscórides. Transmisión medieval y renacentista. Vol. III: La «Materia Médica» de Dioscórides traducida y comentada por D. ANDRÉS DE LAGUNA (Texto crítico)*, Barcelona, 1955, 14-15. Laguna escriu *Sadh*, com a sinònim de *cyperus*, forma que segurament és una metàtesi de *Sahd*, o sia, *sa^cd* o *su^cd* (notes de Dubler al cap. IV).

(34) DOZY, *op. cit.*, I, 654a.

(35) Vegeu abans la nota 10 i el seu context. A més, cf. CAVANILLES, *Observaciones*, 141: «La juncia avellanada, llamada vulgarmente *chufas*, y por Linneo *cyperus esculentus*»; i també, del mateix autor, *De la Juncia avellanada, ó Chufas de Valencia*, «Anales de Ciencias Naturales» (Madrid), III (1801), 234. Per al text d'Ibn Wāfid, cf. ÁLVAREZ DE MORALES, *op. cit.*, 390.

(36) Cf. PEÑA, DÍAZ *et alios*, *op. cit.*, 87b; i MIGUEL ASÍN PALACIOS, *Glosario de voces romances registradas por un botánico anónimo hispano-musulmán (siglos XI-XII)*, Madrid-Granada, 1943, 364. També LABARTA, *op. cit.*, 139, nota 204.

(37) *Traité des simples*, II, 253; i ASÍN, *op. cit.*, 364, n.º 679, YUNCHA FINA UARTEIRA = *juncia olorosa o redonda*.

qiyya és un dels noms atribuïts a la xufla en un dels estudis més recents, el qual se suposa que ha tingut en compte la bibliografia precedent.

5. Su^çda bustāniyya

Aquest nom de la xufla, que significa literalment «jonça (o *cyperus*) del jardí (o de l'hort)», només apareix a l'obra d'Ibn ʿAbdūn: «Su^çdā ʿirāqiyya: y se la llama..., como los ʿaḡam [els estrangers] (38) la adjetivan, *finā*, es decir, estera o alfombra. En latín se llama *yuncha* [per *yunġa*] *uartaíra* [per *wartayra*], o sea, *su^çdā bustaniyya*» (39). I el traductor explicita aquesta denominació dient que equival a «juncia hortense».

6. Sa^çar

No podem assegurar que aquesta sigui la vocalització exacta del mot, que trobem en un text sense vocalitzar (40) com a sinònim actual de «xufla». Ara bé, si correspon al «Saherade» que Laguna admet en lloc de *sa^çd* o *su^çd* i, en definitiva, del llatí *cyperus*, castellà *juncia olorosa*, català *iunça* (jonça) i francès *souchet*, aleshores *sa^çar* podria documentar-se ja pràcticament a partir dels temps medievals (41).

Pei que fa al significat del mot, un cop consultats els diccionaris àrabs més coneguts, ens podem decantar per una d'aquestes dues possibilitats: a) *Sa^çar* es relaciona amb un color que «tira al negre» (42) i, per tant, la xufla seria «el [tubercle] negrenc o negrós», d'acord amb la realitat botànica; b) *Sa^çar* deriva d'una arrel àrbiga molt fructífera en temps medievals, que Pedro de Alcalá vincula a la idea genèrica de «glotonear, golosear» (43). Aleshores traduiríem *sa^çar* per *golosina* o *llaminadura*, conceptes dels quals, com ja hem vist, deriva el mot castellà «chufa» (44).

7. Saqīt

També trobem documentada la variant diminutiva *suqqayt* (45), conforme amb el volum dels tubercles de la xuflera, definits quasi sempre com «de

(38) O sia, els habitants de la península ibèrica que parlaven una llengua romànica, derivada del llatí.

(39) Cf. ASÍN, *op. cit.*, 334, n.º 621 VIBNA MAYOR = *juncia larga*: «*su^çdā*, que es el *cyperus longus* L., la juncia larga u olorosa de Colmeiro»; també pàg. 364, on, en canvi, «*su^çdā*... es la juncia olorosa (*cyperus longus* L.) o la juncia redonda (*cyperus rotundus* L.)» La confusió, doncs, es transmet fins als nostres dies.

(40) *Al-Ṭibb ʿinda al-ʿarab*, 19.

(41) DUBLER, *op. cit.*, III, 14.

(42) Cf. *Al-Muʿġam... Lārūs*, 622b, que vocalitza *al-sa^çar* considerant el mot com un *maṣdar* de la primera forma verbal.

(43) DOZY, *op. cit.*, I, 655 a. Encara el valor de *voracity* és recollit avui dia al diccionari de Wehr per a *su^çr* i *su^çār*.

(44) Vegeu *supra*, nota 1.

(45) DOZY, *op. cit.*, 622a, el qual remet al diccionari de Lane i a Ibn al-Bayṭār (vegeu la nostra nota 27).

la mida de cigrons, faves o avellanes petits» (46). Atès que la informació procedeix d'Ibn al-Baytār (vegeu l'apartat *ḥabb ʿazīz*) i que el mot no és vocalitzat, potser calgui llegir directament *suqqayṭ* o *al-suqqayṭ* (47). Actualment, tant *al-saqīṭ* com *al-suqqayṭ* han perdut el significat de «xuflla» en l'àrab col.loquial egipci, però, en canvi, *saqīṭ* i *saqā'īṭ* designen la «calamarsa» (48), amb què ja podem recordar novament el que dèiem respecte a *ḥabb ʿazīz*.

8. Sinn al-ʿağūz

El traductor i intèrpret Fārūq Muḥammad al-Ra'īs, domiciliat actualment a Barcelona, ens manifestà que desconeixia els mots *saqīṭ* o *suqqayṭ* amb el significat de «xuflla». En canvi, va informar-nos que el nom vulgar d'aquest tubercle a diversos països àrabs és avui dia *sinn al-ʿağūz*, és a dir, literalment, «dent de vella (o de vell)», expressió molt popular i gràfica, atesa la semblança de les xufles amb les dents petites i negroses. D'una altra banda, en la terminologia àrab científica, tant per a la zoologia com per a la botànica, l'ús d'expressions compostes amb el mot *sinn* (plural *asnān*) és molt freqüent (49).

A la bibliografia consultada, no hi hem trobat mai aquest nom aplicat a la xuflla en temps medievals, però creiem que és emprat un cop per Ibn Wāfid al *Kitāb al-wisād*, malgrat que l'editor no ha pogut identificar-lo. En una recepta per a un dentífic, i recordem que, segons el mateix Ibn Wāfid, el *ḥabb al-zalam* o xuflla «val a la dolor de les dents» (50), llegim textualment:

«Dentífic (*sic*) para fortalecer la encía y limpiarla.

[Se toma] una *uqiyya* de rosa, media de semillas de acedera, otra media de maná de bambú, igual de nuez de areca, otra media de flor de granado, otra media de nuez de agalla sin perforar, un tercio de *uqiyya* de *sukk* e igual de *dientes de ternero* (17), un *mithqal* de la parte más pura de la galena, otro de coral calcinado, igual de arcilla de Armenia y la misma cantidad de madera de agáloco. Se pulverizan por separado, se reúnen luego y se usa el preparado» (51).

A la nota número 17, l'editor diu: «Ningún glosario ni repertorio botánico citan esta palabra. Aparecen varias plantas con el nombre de *dientes de perro*, *dientes de león* y *lengua de buey*. Quizás pudiera tratarse realmente de

(46) Cf. IBN BAṢṢĀL, *Libro de Agricultura*, editado, traducido y anotado por JOSÉ M.ª MILLÁS VALLICROSA y MOHAMED AZIMAN, Tetuán, 1955, 190: «Su simiente se parece al haba en cuanto al tamaño»; cf. també DUBLER, *op. cit.*, III, cap. 5, 15: «Se llama... juncia avellanada en Castilla, por parecerse en figura, y en sabor, a las avellanas mondadas».

(47) Tal com va fer DOZY, *op. cit.*, 662a; però els diccionaris moderns de Wehr i de Kazimirski atribueixen a *saqīṭ* el valor semàntic de «calamarsa» y no parlen del diminutiu.

(48) *Saqīṭ* no apareix a Socrates SPIRO, *An Arabic-English Dictionary of the Colloquial Arabic of Egypt*, Beirut, 1973, 281b. Quant al significat de *calamarsa*, a més de les referències de la nota anterior, cf. *Al-Muʿğam... Lārūs*, 667a.

(49) DOZY, *op. cit.*, I, 689.

(50) Cf. *El «Libre de les medecines particulars»*, 151, foli 82b-c; també aquí, a l'apartat n.º 1 (*ḥabb al-zalam*).

(51) Cf. ÁLVAREZ DE MORALES, *op. cit.*, 124.

los dientes del animal, aunque en tal caso parecería lógico que le siguiese alguna indicación como *pulverizados o calcinados*, o algo similar, cosa que no sucede» (52).

Com es pot comprovar als índexs de l'edició (pp. 376 i 420), aquesta substància només és esmentada un cop, i l'autor ha llegit al manuscrit l'expressió *asnān al-^oiġl*, «dents de vedell». Ara bé, atès que el *lām* final pot ésser confós fàcilment en un manuscrit àrab amb un *zāy* el punt superior del qual s'hagi unit al cos de la lletra, nosaltres creiem que s'hauria de llegir *asnān al-^ouġuz*, o sigui, «dents de vells», denominació, com hem vist, gràfica i popular de les «xufles». Si la nostra argumentació és correcta, tindríem documentat l'ús medieval del nom, el qual podria ésser incorporat als diccionaris escaients com a terme botànic corresponent al *cyperus esculentus* L. (53).

9. Fulful al-sūdān

Ibn al-^oAwwām, que aprofita indistintament els tractats agronòmics d'Abū-l-Ḥayr i d'Ibn Baṣṣāl, com hem dit abans atribueix al primer la confusió entre el *ḥabb al-zalam* i el *fulful* (o *filfil*) *al-sūdān*. Tanmateix, com que a l'obra d'Ibn Baṣṣāl, el qual no cita, però, la procedència, quan es parla de la «pimienta del Sudán» de fet s'explica el conreu de la «xufia», hem de deduir que Abū-l-Ḥayr pertanyia cronològicament a una generació anterior a la d'Ibn Baṣṣāl (54). Diu aquest, seguint Abū-l-Ḥayr:

«Cultivo de la pimienta del Sudán.

Prepararemos la tierra del modo que en otros cultivos hemos explicado, la regaremos a fin de que ella se enfríe, y se sembrará después de ésto como se siembran las habas: en cada tablero habrá tres líneas a lo largo, y entre una y otra simiente habrá una distancia de dos pulgadas, pues es una planta blanda y suave; su siembra se efectuará en el mes de abril y se cosecha en el mes de octubre. Para ello se arranca con todas sus raíces, se golpea con ella la tierra y se recogerá el grano que se desprenda. Le conviene la tierra negra, estercolada, la suelta y arenosa; no le conviene la tierra gruesa, por razón de que ella se adhiere con la raíz y no se desprende cuando se pega al suelo.

Su simiente se parece al haba en cuanto al tamaño, si bien es dulce, blanda y mejor de gusto cuando está seca; se come cuando está verde, y entonces

(52) *Ibidem*, 124, nota 17.

(53) Al de DOZY, per exemple, ja que mai no va poder citar Ibn Wāfīd de primera mà.

(54) Segons DOZY, *op. cit.*, II, 279b, el fulful al-sūdān és efectivament la xufia, ja que diu: «Au Maghrib, les racines du souchet comestible, amandes de terre», adduint l'autoritat d'Ibn Buklārīš, Ibn al-Bayṭār i Ibn al-^oAwwām. Però l'editor d'Ibn al-Bayṭār identifica la planta amb la *Unona aethiopica*, i cita Ibn Wāfīd, el qual afirma que el nom berber del fulful al-sūdān es *ḥarmī* (cf. *Traité des simples*, III, 43-44). Per això insistim que deu existir una obra encara desconeguda d'Ibn Wāfīd (vegeu la nota 19). Per que fa a la cronologia, Abū-l-Ḥayr no era de la generació «misma o immediatament posterior a la de Ibn Baṣṣāl» (MILLÁS, *Nuevos estudios*, 151), sinó contemporani d'Ibn al-Ḥaġġāġ (vers 1073-1074), mentre que Ibn Baṣṣāl ho fou alhora d'Ibn Wāfīd (m. 1074), Ibn ^oAbdūn (m. inici del segle XII) i d'al-Tignarī (m. segle XII, després d'Ibn Baṣṣāl). Cf. *Ibidem*, 127 i 134, i JOSÉ M. MILLÁS VALLICROSA, *Un nuevo manuscrito de la obra agronómica de al-Tignari, «Tamuda»*, I (1963), 85-86.

su gusto se parece al de la castaña verde. Es una planta que no se mantiene sobre un tallo o pie, ni hace espigas ni botones, sino sólo produce el fruto en las raíces. Cuando nace se parece a la cebada» (55).

Només cal comparar aquesta citació amb el text que ens ha transmés Ibn al-*Awwām* sobre el *ḥabb al-zalam* («habbozalem») per comprovar que la planta de què hom parla és la mateixa «xufra». En definitiva, doncs, la confusió que ja detectà Ibn al-Bayṭār devia originar-se al tractat agronòmic perdut d'Abū-l-Ḥayr al-Šaḡḡār (56). I tot aquest seguit de confusions ens permet de pensar amb fonament, per acabar, que la xufra no fou introduïda a al-Andalus pels musulmans (57).

(55) Cf. IBN BAṢṢĀL. op. cit., 189-190. El text forma part del «capítulo XIII... destinado a las plantas bulbosas y raíces» (cf. MILLÁS, *Nuevos estudios*, 144).

(56) Ibidem, 151 i 167-171. En síntesi, Ibn Wāfīd de Toledo (m. 1074) i Abū-l-Ḥayr de Sevilla (m. després de 1100) devien ser pràcticament contemporanis (durant el tercer quart del segle XI) i devien conèixer llurs tractats agronòmics respectivament.

(57) Fem constar aquí que el sistema de transliteració de la llengua àrbiga emprat en aquest article és el de la Gran Enciclopèdia Catalana (GEC). L'estudi ha estat dut a terme bàsicament al Departament d'Estudis Medievals del C. S. I. C. a Barcelona, al personal investigador i administratiu del qual devem molta ajuda, així com al senyor Eugeni Sierra i Ràfols, director del Jardí Botànic de Barcelona, i a la senyora Teresa Formentí, bibliotecària de l'Institut Botànic. La seva col.laboració ha estat, certament, inestimable.